

Rosenius' Israelssyn

Flemming Kofod-Svendsen

pastor emeritus, ph.d., forh. folketingsmedlem og minister

kofodsvendsen@gmail.com

Resumé

Artiklen skildrer først Rosenius' syn på Israel, idet den også gengiver hans klare afvisning af et kommende jordisk tusindårsrige. Dernæst redegør artiklen for, at LM's stifter Chr. Møller havde samme syn på Israel som Rosenius, men at Møller i modsætning til Rosenius var fortaler for et kommende jordisk tusindårsrige. Artiklen påviser dernæst, at Frits Larsen kritiserede Rosenius for ikke at have noget syn for Israel.

Keywords

Rosenius – Israel – Tusindårsriget – Chr. Møller – Frits Larsen

Artiklens formål

I denne artikel er formålet at undersøge, hvordan Carl Olof Rosenius og Chr. Møller forstod de bibelske udsagn om Israel. Endvidere skal det undersøges, hvordan LMH's mangeårige forstander og en af stifterne af bevægelsen *Ordet og Israel* Frits Larsen vurderede Rosenius' Israelssyn. Fremdeles skal det undersøges, hvordan redaktøren af LM's 100-års jubilæumsskrift og den mangeårige redaktør af *Ordet og Israels* blad Frode Thorngreen vurderede Rosenius' syn på Jesu genkomst.

Rosenius' syn på Israel

Som redaktør af *Pietisten* omtalte Rosenius flere gange Guds ejendomsfolk Israel. I det følgende gives nogle eksempler.

1. Allerede med Scott som redaktør og Rosenius som medredaktør bragtes den første omtale. Baggrunden var følgende: Den protestantiske biskop Salomon Alexander, en jøde, der var konverteret til kristendommen, blev af evangeliske kirker i England og Preussen udsendt til tjeneste i Jerusalem fra en menighed i London bestående af kristne jøder. Denne jøde-kristne menighed sendte et afskedsbrev med biskop Salomon Alexander. Dette afskedsbrev blev publiceret i *Pietisten* 1842 nr. 3. I afskedsbrevet blev især følgende understreget: a. Med stor taknemmelighed over for Gud havde de kristne jøder i London forstået, at Alexander var sendt til Herrens tjenere i Jerusalem for at fuldføre den længe forsømte befaling: "Trøst mit folk, trøst det! siger jeres Gud. Tal til Jerusalems hjerte, råb til hende, at hendes hoveri er til ende, at hendes skyld er betalt" (Es 40,2). b. Menigheden af kristne jøder håbede også, at Alexander kunne være til trøst og opmuntring for de protestantiske kristne, som boede i det hellige land og de tilstødende landområder. c. Menigheden af kristne jøder anså det som et pant på den guddommelige velsignelse, at Alexander som biskop i Jerusalem var en "hebræer af de hebræere", som venter Israels trøst, der har en fast tro på Guds løfter til sit gamle ejendomsfolk, og som har den særlige opgave, som repræsentant for den hellige almindelige kirke, at sige: "Sig til Zions datter: "Se, din frelser kommer!" (Es 62,11).

2. I *Pietisten* 1854 nr. 12 bragte Rosenius artiklen *Ett märkwärdigt tids-tecken*. Rosenius indledte med ordene: "Himlens udseende forstår I at tyde, men tidernes tegn kan I ikke tyde" (Matt 17,3). Derefter betonedes han, at af de mange tidstegn i vore dage var der et stort tegn, nemlig at Herren nu synes at have begyndt at opfylde sine løfter til sit ejendomsfolk Israel om at samle folket i deres fædres land.¹ Derefter citerede Rosenius: "De skal falde for skarpe sværd og blive ført bort til alle hedningefolk som fanger, og Jerusalem skal nedtrampes af hedninger, indtil hedningernes tider er til ende" (Luk 21,24). Rosenius understregede, at dette skete ved Jerusalems ødelæggelse, og siden har jødefolket været adspredt blandt alle folk. Rosenius henviser så til informationer, han har fået fra en missionær i Nazaret, og andre han har brevvekslet med. Rosenius' fremstilling var, at jødernes land, der igennem århundreder havde ligget ligesom under en Guds forbandelse, hvad selve naturen angår, så det land, der tidligere "flød med mælk og honning", var brændt af solen, tørt og sønderrevet, gråt

¹ Rosenius kan formulere sig lidt på samme måde, som Aksel Valen-Sendstad gør i sin bog *Israel profetien og landløfterne*.

og øde, nu var ved at få sit gode klima igen, sin tidligregn og sildigregn, sin frugtbarhed og sin befolkning, idet jøderne nu i stort antal strømmede ind i landet og begyndte at dyrke det. Rosenius citerede fra et brev, at det, der nu begynder at ske, ikke har været i flere århundreder. Det nævnes, at frugttræer og frugtbuske bærer en herlig frugt i form af figner, æbler, vindruer m.m. Vejret er vidunderligt. Det nævnes, at det korn, man havde indført i 1849, havde båret 1.000 fold. Nu kommer tidligregnen og sildigregnen regelmæssigt, man har fundet nye vandkilder og gamle kilder er blevet genåbnet. Rosenius konkluderede, at en mængde enkeltheder peger på, at den almægtige Gud tænker på sine løfter.

Ud fra sine kilder oplyste Rosenius, at en stor mængde jøder kontinuerligt vandrede ind i landet, i forrige uge var for eksempel 1.500 jøder ankommet til Jerusalem. Det nævnes også, at sultanen, der kaldes den tyrkiske kejser, i sin sidste lovbestemmelse havde givet fuld beskyttelse af alle protestanter. På grund af opdyrkningen af landet var arbejdskraften blevet væsentlig dyrere. Rosenius konkluderede, at der for vore øjne sker mærkværdige tegn, der synes at forvarsle, at de profetier, der handler om Israels tilbagevenden til sine fædres land, er ved at gå i opfyldelse.

Rosenius afsluttede sin artikel med nogle informationer om, hvordan evangeliet gennem de senere år var blevet forkyndt i langt større grad end tidligere i mange af verdens lande. Det var for Rosenius et tegn på, at Jesu genkomst nærmede sig.² Samtidig betonedes Rosenius, at der sker det i verden, som Gud ønsker. Men et evigt rige venter Guds børn. Må vi alle leve i forventning om Jesu genkomst.

3. I *Pietisten* 1858 nr. 1 publicerede Rosenius artiklen *Allt kött skall tillsammans se, att Herrans mun talar*. I artiklens indledning understregede Rosenius, at Gud for at styrke troen og svække tvivlen har givet et tegn synligt for hele verden. Dette tegn er jødefolket og dets ejendommelige skæbne på jorden. Rosenius betonedes, at det tegn er så mærkværdigt, at ingen kristen bør være uvidende om det tegn. Det vil blive for omfattende at anføre de mange skriftsteder i GT, som Rosenius inddrog til at beskrive, hvordan Gud har handlet med sit ejendomsfolk gennem historien. Rosenius beskrev også de mange forfølgelser, jøderne har været udsat for i lande som Spanien, Portugal, Frankrig, Tyskland, Ungarn, Tyrkiet, Italien og England. Rosenius understregede tillige, at de mange forfærdelige forfølgelser af jøderne altid var forbundet med plyndring af jødernes ejendom. Rosenius skildrede også, hvordan muhammedanerne og de romerske katolikker havde forfulgt jøderne. Rosenius

² Til en grundig behandling af Rosenius' syn på de sidste tider herunder eskatologiens plads og egenart og en ekskurs om Rosenius' Israelssyn henvises til professor, ph.d. Jens Bruun Kofoeds (f. 1963) emneopgave i kirkehistorie, som Kofoed som stud. theol. udarbejdede hos professor Leif Grane i 1988. Kofoed var landsungdomssekretær i ELM 1992-1995.

beskrev, hvordan jøderne var blevet forvist fra flere lande, blandt andet var jøderne blevet forvist syv gange fra Frankrig. I sin historiske redegørelse betonedes Rosenius, at jødernes antal i Jerusalem var vokset betydeligt i de senere år.

Rosenius understregede derefter, at enhver civiliseret nation bekender i det mindste troen på Jesus som menneskers frelser, ham som de jødiske profetier bærer vidnesbyrd om. Alene jøderne er forblevet i mørke og blindhed, selv om evangeliets klare lys lyser rundt omkring dem. Rosenius betonedes, at eksemplerne på jødernes forblindelse var alt for mange til, at man kunne gøre opmærksom på dem. Men Rosenius påpegede følgende: Samtidig med at jøderne satte deres bibel så højt, at de holdt nøje regnskab med alle dens bogstaver, for at der ikke skulle ske nogen ændring i den hellige tekst, var de samtidig præget af en sådan blindhed, at de endnu ventede på deres Messias, selv om de i den samme hellige bibel kunne læse forjættelser om hans komme. Rosenius nævnte forskellige skriftsteder i GT og bemærkede også, at der nu var jøder, som selv erkendte, at disse skriftsteder handlede om Kristus og ingen anden. Samtidig rådede der fortsat en stor forblindelse iblandt jøderne.

Rosenius afsluttede sin artikel med følgende ord: "Men denna förblindelse skall hafwa ända; Israel skall warda omvändt – läs nu Rom.11:te Cap. – ingen af oss må högmodas. Nej, låt oss se hwad wi böre lära" (*Pietisten* 1858, 13).

4. I *Pietisten* 1864 nr. 10 til *Pietisten* 1865 nr. 2 gav Rosenius fortløbende sin udlægning af Romerbrevet 11.

Rosenius understregede til indledning, at Gud ikke havde forkastet sit folk, men altid havde bevaret en rest, som var udvalgt af nåde. Paulus havde i Rom 9 og 10 vist, at da Gud efter sit evige frelsesråd alene retfærdiggør dem, der tror på Sønnen, så var hedninger blevet frelst af nåde, mens mange af Israels folk med deres religiøse stræben gik fortabt på grund af deres vantro. Det stred ikke imod Guds tidligere løfter til Israel. Dertil kom at Israel ikke var ladt i uvidenhed om Guds frelsesråd, men at Gud derimod længe havde kaldt Israel til omvendelse. Derfor var konklusionen, at det var Israel, som ved sin ulydighed mod evangeliet selv var årsag til sin vantro og fortabelse.

Paulus kunne med de ord have afsluttet sit emne og være gået over til at behandle Romerbrevets anden hoveddel, nemlig formaningerne. Men hans kærlighed til sit folk og hans sorg over folkets ulykke tvang ham til også at fremstille det håb, som fortsat består for det troløse Israel. Paulus gjorde det samme som profeterne i GT, der efter deres mest sønderknusende omvendelsesprædikener afsluttede med en trøstetale om tilhørernes fremtid, hvis de omvendte sig.

Rosenius understregede også i sin indledning, at hverken selvretfærdighed eller vantro kunne tilintetgøre Guds løfter til Israel. Gud havde jo ikke udvalgt Israel, for at det skulle føre til ulykke. Ikke alene skulle verdens frelser komme fra Israel, men det var også gennem Israels vantro, at evangeliet kom til hedningerne, hvis benådning og salighed omsider vil blive til en vækkelse for Israel, som i anger og tro vil vende tilbage til ham, som de først forkastede. Rosenius konkluderede sin indledning med ordene, at Rom 11 indeholder det mest trøsterige udblik både over hedningemissionens nuværende situation og Israels fremtidige omvendelse.

Rosenius begyndte sin kommentar til Rom 11 med at fastslå, at Gud ikke havde forkastet sit folk Israel i den betydning, at han var vred på hvert medlem af det folk. Rosenius nævnte, at f. eks. Paulus selv var en jøde, af Abrahams slægt, der af nåde havde taget imod evangeliet om frelsen i Jesus Kristus. Rosenius betonedede derefter, at med ordene "sit folk, som han først har vedkendt sig", menes ikke blot det åndelige Israel (Rom 9,6-8), men hele folket Israel. Rosenius understregede igen, at Israels forkastelse ikke var en følge af en beslutning hos Gud om visse personer, men det var en følge af deres egen ulydighed mod evangeliet. Rosenius uddybede derefter, at "den rest, der i vor tid er blevet tilbage, og som er udvalgt af nåde" (Rom 11,5), det var de jøder, som på Paulus' tid var lydige mod evangeliet, og som fattige syndere søgte nåde ved Kristus. Da nu sådanne også fandtes blandt det ellers troløse Israel, så er det dermed bevist, at Gud ikke forkastede hele folket, men at han gør alle salige, som tror på Kristus, hvad enten de er jøder eller grækere (Rom 10,12). Derefter udfoldede Rosenius med mange ord, hvad nåde var i forhold til gerninger.

I næste nummer af *Pietisten* beskrev Rosenius, hvordan størstedelen af det jødiske folk havde søgt at blive retfærdiggjort ved lovgerninger, men eftersom det er en umulighed, fik de ikke, hvad de søgte. Rosenius beskrev så grundigt, hvad "udvalgt af nåde" (Rom 11,5) betyder. I forlængelse af den redegørelse fastslog Rosenius, at de jøder, som fastholdt lovretfærdighedens vej og var ulydige mod Guds nådeskald, endte med at blive forhærdede.

I sidste nr. af *Pietisten* i 1864 indledte Rosenius med at betone, at efter den forfærdelige forhærdelsesdom (Rom 11,8-10), som Gud havde ladet ramme sit gamle ejendomsfolk, beskrev apostelen Paulus Rom 11's hovedtema: at Gud ikke havde forkastet sit folk (Rom 11,1), men at det store flertal af Israel havde stødt sig imod anstødsstenen (Rom 9,33), som er Kristus. Rosenius rejste derefter spørgsmålet: Havde Israel stødt imod og var faldet, for at det folk altid skulle blive liggende i deres ulykke, altid skulle blive borte fra Guds rige? I sit svar understregede Rosenius først, at ved jødernes forblindelse og fald fra evangeliet kom frelsen til hedningerne, at hedningerne ved Israels

fald modtog det frelsende evangelium, men det blev egentlig anført som et middel til Israels vækkelse: "Men ved deres [Israels] fald kom frelsen til hedningerne for at ægge dem til misundelse" (Rom 11,11). Israels vækkelse er ifølge Rosenius hovedsagen i svaret. Videre synes det også ifølge Rosenius besynderligt, at der i spørgsmålet udtrykkes en hensigt, et formål, hvorfor Israel skulle støde imod, da jo ingen støder imod i den hensigt at falde. Deraf følger imidlertid ifølge Rosenius, hvad der understreges i Rom 11,8-10, at der lå en Guds straf i Israels blindhed og fald. Det var Herren, som havde givet Israel "en søvnens ånd" (Rom 11,8). Det var Herren, der havde sin hensigt med deres fald. Men så fortsætter Rosenius, at nu viser apostelen, at midt i denne Guds vrede står der endnu en stor nåde tilbage. Den forblindede del af folket skulle ikke forblive i deres forblindelse. Det var ikke Guds mening, at hele Israel skulle forkastes, at Israel for bestandig skulle blive liggende i sit fald, men at Gud efter sin evige barmhjertighed og visdom ville lade deres midlertidige frafald fra nådens rige blive et middel til store, nådefulde begivenheder. Guds indbydelse var gået videre til hedningerne. Som begrundelse henviste Rosenius blandt andet til Matt 21,43; Matt 22,1-10; Luk 14,16-24; ApG 13,46; ApG 18,6; ApG 28,28. Rosenius konkluderede: Israels fald skulle tjene hedningerne til gavn, og hedningernes salighed skal tjene Israel. En så nådefuld hensigt med sit utro Israel havde Gud i sit hjerte, samtidig med at han straffede sit ejendomsfolk hårdt for deres ulydighed. Derpå tilføjede Rosenius, at Israels omvendelse skal blive til den største åndelige velsignelse for den øvrige verden. Det begrundede han med, at Israels omvendelse ville medføre mange levende trosvidner, der ville pege på den Messias, de tidligere havde afvist. De vantro blandt hedninger og navnkristne ville i Israels omvendelse se et stort bevis på Guds ords sandhed, når dette afslutningskapitel i Guds store plan for menneskeslægtens frelse begynder. Rosenius mente tillige, at Gud havde bevaret sit ejendomsfolk så ublandet med dets egen religion, så adskilt fra andre folk, selv om det levede midt iblandet de forskellige folkeslag, for at Israels omvendelse kunne blive et stærkt vidnesbyrd i hele verden, når de bekender den Messias, de hidtil har afvist. Når Israels forkastelse førte til velsignelse for verden, hvor meget mere må så ikke Israels modtagelse af evangeliet og venden sig til Kristi kirke/menighed føre til velsignelse for verden. Rosenius betoner, at dette har vi at forvente, for Gud er trofast og tænker endnu på sin pagt med de troende fædre. Rosenius sammenlignede jødefolket med den fortabte søn, der havde forladt fællesskabet med sin far, forødt sin arv og opholdt sig i et fremmed land, men som så omvendte sig, drog hjem og fandt nåde hos sin far.

I de to første numre af *Pietisten* 1865 bragte Rosenius så afslutningen på sit Israelssyn. Rosenius understregede, at efter at Paulus i det foregående havde skildret det kommende håb for Israel, bragte han nu den udtrykkelige profetiske forkyndelse om Israels fremtidige omvendelse. Paulus forkyndte en hemmelighed, der ifølge Rosenius betegnede noget, der var skjult, og som mennesker aldrig kunne vide af sig selv, men som måtte afsløres ved en guddommelig åbenbaring. En sådan hemmelighed havde det tidligere været for jøderne, at Gud ville kalde også hedningerne ind i sit rige (Ef 3,3-6), og nu var det en hemmelighed for de omvendte hedninger, at jøderne endnu engang skulle blive Guds folk. Til fremstillingen af denne hemmelighed mindede Paulus først om, at ikke hele Israel var under forhærdelse, men kun en del, og for det andet forkyndte Paulus, at forhærdelsen ikke for bestandigt skulle hvile over Israel, men at Israel også engang skulle blive omvendt til Herren. At dette var skjult for de troende hedninger, skyldtes ikke, at det ikke var forudsagt i Skriften, men at de ikke havde øjne til at se det. Rosenius understregede, at forhærdelsen kun hvilede over en del af Israel, som ganske vist var den største del, men dog ikke over hele Israel. Og denne forhærdelse var Guds straf, fordi de havde modsat sig og foragtet Guds nåde. Jøderne var altså under en forhærdelse, men dog ikke alle. Derfor var der også op gennem tiden jøder, der var kommet til tro på Kristus. Selv om man ikke kunne forvente en mere generel omvendelse af Israel, førend den tid kommer, som nu antydes, så kan og bør man dog med håb om nogen fremgang i kærlighed arbejde for jødernes omvendelse. Rosenius betonedes, at Israels delvise forhærdelse en gang vil ophøre. Den skal vare "indtil hedningerne fuldtalligt kommer ind" (Rom 11,25). Der er antydning af en tid, hvor Israels forhærdelse skal ophøre, så ikke blot nogle enkelte jøder vil blive omvendt, men "hele Israel" (Rom 11,25), det vil sige Israel som et folk. Det vil ske, når "hedningerne fuldtalligt kommer ind", nemlig i Kristi kirke/menighed. Hvor hurtigt det vil ske, er ikke åbenbart for os, men når det er sket, så følger også den store vækkelse og omvendelse i Israel.

Rosenius rejser så spørgsmålet, hvad det betyder, at "hedningerne fuldtalligt kommer ind" og svarer, at hedningerne fuldtalligt eller deres fulde antal betyder det, som mangler at komme ind i den skare af hedninger, som skal indsamles i Kristi rige. Man kan også sige, når hedningefolkenes hovedindsamling i Kristi kirke/menighed er afsluttet. Hedningernes omvendelse er begyndt, og den fortsætter hele tiden, og når det antal, som skal vindes af dem, er indkommet i Kristi kirke/menighed – det hedder "hedningerne fuldtalligt" eller "fulde tal" (jvf. Rom 11,12) – da vil jødernes tid komme, hvor de talrigt vil vågne og omvende sig til Herren. Rosenius understreger, at "hedningerne fuldtalligt" ikke betyder, at enhver hedning vil blive omvendt. Skriften lærer udtrykkeligt, at ved tiden for Kristi ankomst til dom vil der ikke blot herske stor ondskab, vantro og ugudelighed på jorden

(Matt 24,37-39; Luk 18,8; 1 Tim 4,1; 2 Tim 3,1-4), men også at fjendtlige folk, Gog og Magog, vil rejse sig til den sidste kamp mod Kristi kirke/menighed (Åb 20,8). Den "hemmelighed", den tidsbestemmelse for jødernes befrielse fra straffen, som Paulus her udtaler, er den samme, som Kristus forkyndte i Luk 21,24 med ordene: "De skal falde for skarpe sværd og blive ført bort til alle hedningefolk som fanger, og Jerusalem skal nedtrampes af hedninger, indtil hedningernes tider er til ende". Hedningernes tider forstår Rosenius som den bestemte tid, der er fastsat for hedningernes kaldelse til Guds rige. Når den er afsluttet, da er hedningerne fuldtalligt kommet ind i Kristi kirke/menighed, selv om ikke alle hedninger er sandt troende og salige. Derefter kommer jødernes tid, som Paulus beskriver med ordene: "Så skal hele Israel frelses – som der står skrevet: Befrieren skal komme fra Zion, han fjerner ugudelighed fra Jakob. Dette er min pagt med dem, når jeg tager deres synder bort" (Rom 11,26-27).

Rosenius præciserede igen, at da ordene "hele Israel" helt tydeligt står som modsætning til ordene "en del af Israel" i de foregående vers, og da der i hele kapitlet tales om selve folket, det legemlige Israel (Rom 11,1), så er der her en bestemt forudsigelse om, at Israel som folk vil omvende sig til Kristi evangelium, og ikke blot enkelte medlemmer af folket, for at enkelte medlemmer af Israel modtager Jesus, det har altid fundet sted, som Paulus omtalte med ordene: "Sådan er der også i vor tid blevet en rest tilbage, som er udvalgt af nåde" (Rom 11,5). Dette løfte kan således ikke blot henføres på det åndelige Israel eller enkelte Jesus-troende jøder, for her tales om det, der skal ske, når hedningerne fuldtalligt er kommet ind. Israel skal da som et folk blive kristent, befries fra sin forhærdelse, vågne op og tage imod Kristi evangelium. Det kaldes her for "frelses". I Rom 11,11 siges det, at frelsen kom til hedningerne, da de blev kaldet og kom til Kristi evangelium, selv om de ikke alle blev sandt troende og salige. Sådan må det også forstås, når det siges: "Så skal hele Israel frelses". Rosenius mener, at det ikke betyder, at hver enkelt jøde vil blive sandt troende. Rosenius henviste også til ordene "Hvis de ikke bliver ved i deres vantro" og tilføjede, at enhver jøde ville have frihed til at afvise evangeliet, ingen jøde ville blive omvendt af en uimodståelig almagt, og da bliver denne frihed altid anvendt forskelligt af de forskellige mennesker. Rosenius bemærkede også, at Paulus i sine breve kalder hele menigheder for "hellige", selv om de havde mange falske medlemmer. Rosenius henviste også til, at man siger, at hele Europa er kristent til forskel fra hedningelandene, selv om der inden for kristenheden er mange falske kristne. Tilsvarende siger Rosenius om ordene, "så skal hele Israel frelses", da det som folk tager imod salighedens evangelium, men der vil også være nogle iblandt dem, som er falske kristne, for det er altid et personligt forhold, hvordan det enkelte

menneske forholder sig til nåden. Vi må aldrig antage noget, som strider imod Guds åbenbare og tydelige ord, at det enkelte menneske har frihed til at modsætte sig og forkaste Guds kald.

Rosenius konkluderer, at der vil komme en salig tid for Israel. Dette dokumenterer Rosenius ved at henvise til og nærmere udlægge en lang række skriftsteder i både GT og NT. Af naturlige grunde har Rosenius ikke udtalt sig om zionismen, eftersom Theodor Herzl (1860-1904) først i 1896 udgav sit programskrift *Der Judenstaat* (Jødestaten).

Sammenfatning

Som redaktør af *Pietisten* omtalte Rosenius flere gange Israel som Guds ejendomsfolk. Rosenius bragte også adskillige oplysninger om, hvordan jøderne gennem århundreder var blevet forfulgt i mange lande. Han beskrev tillige, hvordan mange jøder var begyndt at vende tilbage til deres fædreland, ligesom han omtalte, hvordan klimaet i Israel havde ændret sig, så landet var blevet mere frugtbart. Rosenius forventede, at Gud ville føre sit ejendomsfolk tilbage til deres fædres land.

I sin gennemgang af Romerbrevet i *Pietisten* udfoldede Rosenius sin forståelse af Israel som Guds ejendomsfolk, og hvordan folket var en del af Guds frelsesplan. Rosenius skjulte heller ikke Israels ulydighed, som det er beskrevet i GT, og hvordan flertallet af jøder afviste Jesus som den lovede Messias og som jødernes frelser. Rosenius beskrev, hvordan evangeliet på grund af jødernes ulydighed mod evangeliet var kommet til hedningerne, og til hvilken velsignelse det var blevet for hedningerne. Samtidig opfordrede Rosenius til, at man i kærlighed arbejdede for jødernes omvendelse. Rosenius beskrev også, hvordan der hvilede en forbandelse over en del af Israel, men hvordan den forbandelse ville blive ophævet, når hedningerne fuldtalligt var gået ind i Guds kirke/menighed. Da ville den hemmelighed blive afsløret, at hele Israel skulle blive frelst. Rosenius udfoldede i *Pietisten* ud fra GT og NT et gennemreflekteret syn på Israel.

Christian Møllers syn på Israel

Hans Christian Møller (1834-1907) begyndte fra 1865 at udgive bladet *Budskab fra Naadens Rige*, som han udgav til sin død. Som redaktør omtalte Møller regelmæssigt Israel, skrev om jøderne, hvor han blandt andet beskrev, hvordan de var blevet forfulgt, ligesom han omtalte, at der var jøder, der vendte tilbage til deres fædres land. Møller var også optaget af at drive mission blandt jøderne, så de kunne komme til tro på Jesus Kristus som deres frelser, ligesom han omtalte, at der i hans samtid var jøder, der kom til tro på Jesus som deres Messias. I *Budskab fra Naadens Rige* 1868 bragte han artiklen "Lidt om tidens tegn". Her betonedes han først, at vi ikke kender dagen og timen for Herrens

genkomst, for den vil komme som en tyv om natten. Samtidig understregede Møller, at vi i Bibelen har mange bestemte og tydelige tegn på, at Herrens genkomst nærmer sig. Et af de tegn, han nævnte, var Paulus ord i Rom 11,25-26 om Israels omvendelse og forsamling i Jerusalem. Møller var overbevist om, at der vil komme en vækkelse blandt jøderne, hvor en mængde vil bøje sig for den frelser, de længe har forkastet. Her er Møller i sine formuleringer tydeligt inspireret af, hvad Rosenius har skrevet i *Pietisten*. Møller henviser også direkte til, hvad Rosenius har skrevet i *Pietisten*, og som jeg har redegjort for i min fremstilling ovenfor.

I 1882 udgav Møller bogen *Naar kommer Kristus og hvad medfører hans Tilkommelse? En bibelsk undersøgelse*. Bogen, der var på 100 sider, udkom også på svensk i 1887.

I bogens forord skrev Møller, at alene en ting var afgørende: "Vi vil kun spørge Guds eget ord" (Møller 1977, 5; jf. G. Svendsen "Christian Møller og genkomsten", *Budskabet* 1996, 30-34). Derefter beskrev Møller, at det herlige, vækkende og opmuntrende budskab om Jesu Kristi åbenbaring [tilkommelse, genkomst] var blevet et ikke alene fortiet og tilsidesat, men også miskendt og mistænkt emne. En af årsagerne var åndelig søvnighed. Men Møller mente også, at det hang sammen med uklarhed i selve læren. Møllers påstand var, at dels læste man i LM kun et lille antal skriftsteder og tilsidesatte i åndelig magelighed en række andre bibelord, og dels havde man i århundreder haft den uskik, at man indlæste en såkaldt åndelig betydning især i de profetiske ord. Ved den form for skriftlæsning kunne man lægge Gud de ord i munden, som man selv ønskede, og man fik Gud til at sige det modsatte af, hvad han havde sagt. Derefter fastslog Møller:

At store og herlige begivenheder skal finde sted, og at der skal oprinde en lykkelig tilstand, et "tusindårsrige" på vor jord, står så uigendrivelig klart i vor Bibel, at ingen opmærksom bibellæser kan undgå at se det.

Derimod hersker der megen uklarhed om, hvorledes disse herlige proferier skal forstås og forbindes med såvel Jesus og apostlenes opfordring til at våge og være beredte på Jesu pludselige genkomst som en tyv om natten, samt med hvad Guds ord lærer os om de sidste tiders karakter og tilstanden på jorden, før Herren kommer (Møller 1977, 58).

Hvad substansen angår, gav Møller en bibelsk fremstilling af jøderne, som på flere måder mindede om, hvad Rosenius havde skrevet. Møller forudså ud fra løfter i GT, at staten Israel ville blive oprettet, ligesom Møller ud fra Paulus' ord i Rom 11,26 forventede, at "hele Israel skal frelses".

Det nye hos Møller var, at selv om han flere gange understregede, at det eneste afgørende var at tale, som Guds ord taler, var Møller blevet talsmand for en tolkning af Bibelens tale om Jesu genkomst med inddragelse af tusindårsriget, som man ikke finder i Luthers og Rosenius' bibeludlægning.

Rosenius afviste hele livet et jordisk tusindårsrige. I et brev skrevet den 15. august 1848 til en ven, der var blevet urolig over at høre en ny lære om et kommende tusindårsrige, forklarede Rosenius sin holdning med følgende ord:

Det är den s. k. chillasmen eller läran om ett tusenårigt fridsrike på jorden, der intet ondt är qwar, der alla äro heliga, ingen är otrogen. Denna lära, ehuru ny och oerhörd för dig och wännerna här, är likwäl wisst icke ny, utan en gammal judisk mening, som i kyrkohistorien är widtlyftigt beskrifwen och i den af judar och hedningar först samlade kyrkan ofta omtwistades, tilldess en man, Dionysius af Alexandria, så kraftigt wederlade den, att den sedan aldrig fått rätt insteg. För några dagar sedan woro wi nu tillsammans några wänner, omkring 30 personer och äfwen ett par prester, för att bekämpa den nye meningen. Egentligen war det de båda presterna Janzon i Kisa och wår Janzon här, som både började och slutade. Hwad jag sade war förnämligast följande: Chillasmen har egentligen sin grund i menniskans djupa, oändliga benägenhet att wilja se med ögonen, icke se Herrens herrlighet i tron, utan se efter det, som synes, och derföre "förargas" i Christus, efter Han icke hafwer den skapnad, som oss kunde behaga (Es. 53: 2). När man då icke kan förstå, huru herrlighet och uselhet kunna stå tillsammans, synd och rättfärdighet, död och lif wara förenade, så faller man på det orådet att tyda språken om det herrliga på en tid, en person, och språken om det eländiga på en annan person, en annan tid. Wi hafwa en stor öfwer hela werlden utbredd warning för detta sätt att tyda Skriften, nemligen uti judarna, som blott derföre förkastade Herren och icke känna kunde den tid, der de uti sökta woro, emadan de sågo, att Han skulle wara herrlig, och wille icke förstå, att densamme skulle wara den allrämest föraktade och wanwördade, full med wärk och krankhet (Es. 53: 3). Så göra ock de äfwen med bruden, kyrkan, hwilka säga: Hennes tid är ännu icke kommen; utan wänta och wänta, såsom judarna wänta i otro efter Brudgummen. Bruden får sjunga samma wisa som Brudgummen: Salig är den, som icke warder förargad i mig. Ändtligen tillade jag: Alla de språk, som chiliasterna anföra om sitt wäntade rike, hafwa stora heliga i alla tider funnit fullbordade i dem som tro. Upplysta tolkare fordom och nu hafwa utan swårighet så förklarat dessa, utan att gifwa stöd åt en lära, som rakt strider emot en hel mängd klara språk. Wi få aldrig på de dunkla språken bygga en lära, som strider emot de klara. Detta war det hufwudsakligaste, jag då yttrade....

"Men innan jag lemnar detta ämne om det tusenåriga riket, will jag blott tillägga, att hufwudorsakerna, hwarföre det må förkastas, äro: 1. att Skriften i så många tydliga språk

wittnar, att på jorden skall alltid ondt och godt hållas; att nådens rike icke skall med allmakt befrämjas (hwilket skedde, om alla nödwändigt skulle warda böjda att blifwa christna, ty då skulle deras frihet, deras fria motstånd upphäfwas); och 2. emedan den läran (chiliasmen) är den största anledning till att förgäta Guds dom, hwilken då icke kan när som helst komma. Men grunderna äro ännu flera, hwarföre och denna mening, att Christi rikes tid icke ännu är kommen, af de trogna warit förkastad, då den deremot warit med glädje omfattad af dem, som welat göra sig märkwärdiga, men icke kunnat, som icke rönt den framgång de önskat. Då fly de gerna till den läran: Tiden är ännu icke kommen, "bären äro icke mogna". Men jag tror, att de trogna, som se Herrens herrlighet under skröpligheter, skola icke på jorden wänta något annat rike än det komna. Märk, att Christus behagat kalla det himmelriket (t. ex. i Matth. 22). Och wi hafwa dessutom, kära wän, mycket wigtigare saker att tänka på, tala och skrifwa om, än en gammal utlefwd stridsfråga, som icke hör till lifwets näring. Derföre, låtom oss lemna sådant och enfaldigt blifwa wid det ord om tron och kärleken, som wisst är och lära kan. Detta har warit min förmaning äfwen här i Stockholm" ... (Moberg och Sandell 1868, 155-157).

Ikke så længe før sin død skrev Rosenius en prædiken til anden søndag i advent, hvor teksten i den dengang nye svenske tekstrække var Luk 12,35-40. Rosenius begyndte sin prædiken med ordene:

Uti denna text gifwer oss Herren Kristus en mycket nödig förmaning, nemligen att wara wakande, trogna och hwar stund beredda för hans ankomst till domen. Waken, waren redo, det är hufwudtonen i denna text...

Men af detta hans tal erhålla wi, såsom förut sades, flera tänkvärda lärdomar. Först se wi, huru detta Kristi tal i grund nedslår den drömmen, att med hans synliga ankomst skall blott en ny herrligare nådetid börja på jorden och icke den yttersta domen. En sådan Kristi ankomst wore ju icke farlig såsom tjufwen. Herren sjelf säger, att när Han kommer i sitt majestät, skall Han döma allt folk och på det sättet, att de rättfärdiga skola blott inbjudas att besitta det riket, som är dem tillredt ifrån werldens begynnelse, men de andra bortwisas i ewinnerlig eld. Så har ock den apostoliska tron af begynnelsen warit: "Uppstigen till himmelen – dädan igenkommande till att döma lefwande och döda". Huru lärda, fromma eller wälmenande de tolkare må wara, som motsäga de många och tydliga förklaringarna af Kristus sjelv, att när Han återkommer synlig i skyn, Han kommer till den yttersta domen (Matth. 13: 30,41-43; 22: 11-13; 25: 31-46), så må wi frimodigt förkasta och bortwisa deres tydning såsom hwarje annan motsägelse mot Kristi tydliga ord. Likaså

nedslår denna vår text den andra drömmen, hwarmed fåfänga själar trösta sig, nemligen den, att om man icke i tiden kommit i godt förhållande till Gud, så skall det kunna ske efter döden; att i andewerlden skall också wara en nådatid. Wore detta sanning, då skulle icke Kristus göra det så angeläget att wara redo, när Han kommer. Ja, då skulle det wara idel fåfänga ord, när Skriften säger: "I dag, i dag, om I fån höra hans röst" – "i dag är den behagliga tiden, nu är salighetens dag". Nej, låten icke förföra eder" (*Pietisten* 1880, 15.26-27).

Rosenius havde samme syn som Luther (1483-1546) og Melanchthon (1497-1560), og som havde været kirkens syn siden Augustin (354-430), at tusindårsriget begyndte med Jesu død og opstandelse (se mere: Frøkjær-Jensen 1993, 196-198). Jævnfør også sidste afsnit i artikel 17 i Den augsburgske Bekendelse: "De fordømmer gendøberne, som mener, at der skal være ende på straffene over fordømte mennesker og djævl. De fordømmer også visse andre, der nu udspreder jødiske meninger om, at de fromme forud for de dødes opvækkelse skal overtage herredømmet i verden, efter at de ugudelige overalt er undertrykt" (Grane 1976, 56). Jeg vil dog understrege, at det vil kræve et grundigt studium af både Møllers udformning af sin forståelse af tusindårsriget og af den lære, som de gendøbere og de, der udspreder jødiske meninger, bliver fordømt for i artikel 17 i Den augsburgske Bekendelse, for at kunne fastslå, hvorvidt Møllers forståelse af tusindårsriget falder inden for eller uden for artikel 17 i Den augsburgske Bekendelse.

Møller havde overtaget en forståelse af Jesu genkomst koblet sammen med en lære om tusindårsriget, der var fremherskende i datidens reformert inspirerede engelsk-amerikanske helliggørelsesbevægelse. Det var denne skråsikre lancering af et "tusindårsrige", uden at han anførte nogen bibelsk begrundelse, der var det nye i forhold til Rosenius' undervisning. Luthersk Missionsforenings Højskoles mangeårige forstander Frits Larsen (1895-1968) har udtalt, at det var gennem både tysk og engelsk påvirkning, at Møller var kommet ind på det syn på Jesu genkomst, Israel og tusindårsriget, som Larsen mente, var det bibelsk rigtige (Larsen 1963, 5). I skriftet *Når Kristus kommer* henviste Møller to gange til en engelsk forfatter, som han citerede uden at nævne forfatterens navn og skriftets titel (Møller 1977, 36.76. Det kan ikke afgøres, hvorvidt der er tale om samme forfatter eller to forskellige forfattere).

Sikkert som en undsigelse af Møllers bog *Når Kristus kommer* udgav Hans Anton Jensen (1847-1896) i sin boghandel C.J.H. Ficks bog *Vidnesbyrd mod Chiliasmen eller Læren om Det tusindaarige*

Rige.³ Bogen,⁴ der var på 84 sider og oversat af stifteren og lederen af Den evangelisk-lutherske Frikirke Niels Pedersen Grunnet (1827-1897), har samme grundsyn som F. Piepers (1852-1931) hefte *Tusindårsriget – hvad siger Bibelen?* udgivet af Evangelisk Luthersk Missionsforening i 1984.⁵ Sammenligner man disse to hefter med Møllers bog, er det klart, at alle vil følge Bibelen i et og alt. Man var også enige om, at Bibelen skulle forklare sig selv ved at tage udgangspunkt i de klare skriftsteder, hvorefter de mindre klare skriftsteder skulle læses og forstås i lyset af de klare. Men sammenligner man nærmere, bliver det åbenbart, at forfatterne var uenige om, hvilke der var de klare skriftsteder, og hvilke der var de mindre klare skriftsteder. Denne uenighed medførte en forskellig forståelse af indholdet i begrebet tusindårsriget, mens der faktisk ikke var nogen uenighed om Israels plads i endetiden. Begge parter var meget sikre på, at modparten tog fejl. Der var ingen vilje til at forstå præmisserne for modpartens standpunkt.

Fick begyndte sin bog med at fastslå, at kiliasme er falsk lære. Derpå opstillede han 10 punkter som begrundelse for, at kiliasmen var falsk. Derefter påviste han ud fra sin forståelse af Bibelen, at hver af de 10 kritikpunkter var i nøje overensstemmelse med Bibelen. Til sidst konkluderede Fick, at den kiliastiske lære ikke kunne bestå for Den Hellige Skrifs prøvesten og domstol. Den blev tværtimod af Bibelen forkastet som falsk lære. Det falder uden for denne artikel at undersøge, hvorvidt den kiliasme, som Fick betegnede som falsk lære, var helt identisk med de tanker, som Møller havde fremført i sin bog *Når Kristus kommer*. Men konsekvensen af Ficks bog blev, at Møller af nogle i Luthersk Missionsforening blev fremstillet som en falsk lærer (*Budskab fra Naadens Rige* 1889, 97; *Mindeskrift for Evangelisk- Luthersk Missionsforening paa Bornholm*, 13). Det er væsentligt at forstå, at Møller ikke blev kritiseret for sit Israelssyn, der var en videreførelse af Rosenius' Israelssyn, men kritikken gik på, at han knyttede det sammen med sin lære om tusindårsriget.

³ Carl Johann Hermann Fick (1822-1885) var født i Hannover i Tyskland. Han studerede teologi i Göttingen og udvandrede i 1846 til USA, hvor han blev præst. I 1847 stiftede han sammen med 11 andre præster den meget bibeltro og markant lutherske Missourisynode. En af de andre stiftere var Carl Ferdinand Wilhelm Walther (1811-1887), der blev kirkens markante leder i opbygningsfasen. Fick var præst i flere forskellige menigheder i Missourisynoden og tog i 1860 doktorgraden på en afhandling om kiliasmen (læren om tusindårsriget; af græsk chiloi = tusind, kiliade = tidsrum på 1000 år). Fick skrev salmer og åndelige sange, udgav opbyggelige bøger og skrev en bog om Luther, hvor han ønskede at fremstille den sande Luther. Walther skrev en biografi over Fick: C.F.W. Walther, "Kurzer Lebenslauf des weiland ehrwürdigen Pastor C.J.H. Fick", *Lutheraner* 15. juli 1886 til 15. september 1886.

⁴ Ficks bog fik en varm forhånds anbefaling i *Mørke og Lys* 1884, 32, hvor det blev oplyst, at Fick i overensstemmelse med den lutherske bekendelse belyste læren om tusindårsriget. *Mørke og Lys* var redigeret af Christian Bau (1856-1897) og H.A. Jensen. I bladets næste nummer blev Ficks bog præsenteret som et fortræffeligt skrift, som med Guds Ord beviste kiliasmens uholdbarhed. Derimod blev Ficks bog forbigået i tavshed i *Budskab fra Naadens Rige*.

⁵ Ficks bog fik en meget positiv anmeldelse af Grunnet i *Evangelisk luthersk Maanedsskrift* 1884, 48. Grunnet understregede, at Fick behandlede læren om det "tusindaarige Rige" i overensstemmelse med Bibelen og den lutherske bekendelse.

Lige til sin død var Møller optaget af at studere og formidle den genkomstforståelse, som han lagde frem i bogen *Når Kristus kommer*. Det fremgår blandt andet af de bøger, Møller ved sin død efterlod i sit private bibliotek.⁶

ELM har gennem årene rettet kritik af Møllers teologiske synspunkter i 1880'erne herunder hans syn på tusindårsriget (Mindeskrift 1942; Storgaard-Andersen et al. 1992; Brixen og Jensen 2017), men jeg har aldrig fundet nogen kritik af hans Israelssyn. Som opvokset i ELM og interesseret i Israel har jeg flere gange spurgt prædikanter og andre om Bibelens syn på Israel. Da har jeg altid fået en fremstilling af Israel, som jeg så senere selv har læst hos Rosenius i *Pietisten*. Det er efter min vurdering et syn på Israel, der er klart forankret i Bibelen.

Sammenfatning

Møllers Israelssyn udformet ud fra Bibelen, og som var i forlængelse af Rosenius' syn, blev positivt modtaget ikke alene i LM, men også i den senere oprettede ELM. Det var Møllers lære om tusindårsriget,⁷ der skabte debat og kritik fra dem, der fulgte Rosenius i synet på tusindårsriget.

Frits Larsen

⁶ Møller oversatte til dansk og udgav i 1896 på eget forlag Henry Grattan Guinness' (1835-1910) bog, *Lys for Den sidste Tid*. Den bog anbefalede Møller flere gange i *Budskab fra Naadens Rige*. Efter Guinness havde afsluttet sin teologiske uddannelse, følte han kald til at virke som evangelist. Han havde tydeligt evangelistens nådegave, og der udbød vækkelse, hvor han prædikede. I 1873 oprettede han sammen med sin ægtefælle Fanny Emma Fitzgerald Guinness en fælleskirkelig missionsskole i London, East London Training Institute for Home and Foreign Missions. Skolen voksede, så den årligt havde 100 kvindelige og mandlige elever, hvorfra der i de kommende år blev uddannet og udsendt langt over 1000 medarbejdere til indre og ydre mission. Skolen skulle tjene alle evangeliske kirker, der ville gøre brug af den. Henry Guinness stod for skolens fælleskirkelige teologiske linje, mens Fanny Guinness styrede al økonomi og den enorme internationale korrespondance. Guinness lagde i undervisningen vægt på grundig bibelundervisning, sprogkunderskab til tjeneste i ydre mission samt studenternes aktive deltagelse i diakonalt arbejde i Londons fattigkvarterer. I fællesskab etablerede Fanny og Henry Guinness også ydre missionsselskaber, så missionsskolen tillige blev udgangspunkt for selvstændigt missionsarbejde. I Guinness' forkyndelse og undervisning havde den bibelske profeti og eskatologi en fremtrædende plads. Andre bøger i Møllers privatbibliotek om eskatologi var I.B. Dimbleby: *Den bestemte Tid* (Dan. 8,19) og C.A.L. Totten, *Det tusenåriga Riket och Begynnelsen till en ny Tid*.

Vi kender i dag det meste af indholdet af Møllers private bibliotek, fordi en skraldemand, som efter Møllers død skulle køre Møllers bohaver på lossepladsen, blev opdaget af en bogelsker, som så, at Møllers store bogsamling var på vej til lossepladsen. Bogelskeren spurgte så skraldemanden, om han ikke måtte afhente Møllers bøger. Det fik han selvfølgelig lov til, da skraldemanden så slap for arbejdet. På den måde blev en stor del af Møllers bogsamling bevaret. Derved har jeg også fået mulighed for at studere flere af Møllers bøger til denne artikel. Han havde med sin karakteristiske håndskrift skrevet sit navn i sine bøger.

⁷ Åb 20,1-10 er et af de mest omdiskuterede steder i NT. Gennem kirkehistorien har fortolkningerne skiftet. Der er stadigvæk ikke enighed om selv de mest fundamentale spørgsmål, ofte ikke engang hos fortolkere, der ellers er enige teologisk. Interesserede henvises til videre studium: Adamsen 2010, Andersen 2016, Frøkjær-Jensen 1993, Hoffmann 1966, Pieper 1984, Roswall 1980, Skarsaune 1992, Vigilius 1985.

I 1963 udsendte Larsen på *Ordet og Israels* forlag skriftet *Hvorfor havde mænd som Luther, Vilh. Beck og C.O. Rosenius intet Israelssyn*. Det er meget overraskende at læse ham karakterisere Rosenius' Israelssyn som "ikke noget syn for Israel" (Larsen 1963, 1). Larsen skriver, at "der tales næsten ikke om Israel i Rosenius' skrifter" (Larsen 1963, 4). Sandheden er, at i de 26 år Rosenius redigerede sit blad *Pietisten* skrev han ca. 100 sider om Israel. Rosenius var også redaktør af *Missions-Tidning* i årene 1842-1867. Da jeg ikke i øjeblikket har adgang til *Missions-Tidning*, kan jeg ikke her oplyse, hvor meget Rosenius i det blad skrev om Israel og jødemission. Sammen med lærerne Klara Lund og Frode Thorngreen forestod Frits Larsen en ny udgave af artikler, som Rosenius havde skrevet i *Pietisten*. I årene 1950-1957 udgav de 15 bind, hvor hvert bind omfattede ca. 10 artikler fra *Pietisten* og var på ca. 150 sider eller lidt mere. I forordet skrev de: "Der har været arbejdet grundigt og alvorligt med denne sag". På mig virker det imidlertid forbløffende, når redaktionen i det, de kaldte *C.O. Rosenius Samlede Skrifter*, ikke bringer en linje af de ca. 100 sider om Israel og jøderne, som Rosenius skrev i *Pietisten*, ligesom redaktionen intet bringer af det Rosenius skrev om jødemission og hedningemission i *Missions-Tidning*. Efter dette mangelfulde redaktionsarbejde, hvor man tydeligvis ikke har læst alt, hvad Rosenius har skrevet, virker det næsten arrogant af Larsen at påstå: "Der tales næsten ikke om Israel i Rosenius' skrifter" (Larsen 1963, 4). Larsen fortsætter: "C.O. Rosenius' forkynner redeligt og roligt det betroede forsoningsbudskab, han fik", hvorefter Larsen forherliger Peter Fjellstedt (1802-1881) for det Israelssyn, han har beskrevet i sit bibelværk (Fjellstedt 1895). Hvis Larsen havde brugt tid på en sammenlignende læsning af, hvad Fjellstedt skrev i sit bibelværk, og hvad Rosenius skrev i sin kommentar til Romerbrevet, ville han have bemærket, at Fjellstedt og Rosenius havde samme Israelssyn. Det bør tilføjes, at da Larsen fem år senere på et bibelkursus på LMH holdt foredrag om *Israel og dets særpræg*, synes han at være blevet klogere på Rosenius, for da havde han fået øje på, at Rosenius havde sagt "solide ord om Israel fra Rom. 11" (*Båndet* 1968; Korsholm 1970, 146).

Larsen skriver korrekt, at Luthers første bog om jøderne udkom i 1523 med titlen *At vor Herre Jesus Kristus var født jøde*. Skriftet har ikke et polemisk, men først og fremmest et positivt, praktisk sigte: Luther vil på gammeltestamentlig grund søge at komme på talefod med jøderne for gennem en saglig tekstudlægning at overbevise dem om, at Jesus virkelig er den Messias, som deres egen hellige Skrift vidner om og peger frem imod. Luthers adressater er sikkert både jøderne og de kristne, som havde brug for teologisk bistand for at kunne blive kvalificerede diskussionspartnere med jøderne. At Luther havde samme positive holdning til jøderne allerede i sine forelæsninger over Romerbrevet i 1515/1516 (Luther 1965), er Larsen tydeligvis uvidende om. Larsen nævner så tre skrifter, som den

gamle Luther skrev mod jøderne. Det var 1. *Om jøderne og deres løgne* (WA 52, 417-552). 2. *Om Shem Hamphoras ord*. 2 Sam 23,1-7 (WA 53, 579-648). 3. *Om Davids sidste ord*. (WA 54, 28-100). Det sidste skrift er et bibelteologisk orienteret tekststudie, hvor polemikken mod jøderne er begrænset og moderat. Luther taler om Messias, som forener mennesker og Gud. Han taler overbevisende om treenigheden. Men han kritiserer jøderne for deres afvisning af Messias og treenigheden. I de to første skrifter er polemikken nærmest skræmmende, både når det gælder form og indhold. I det første skrift omtaler Luther jødernes vantro. Han anklager dem for, at de ikke har modtaget Messias og ikke er kommet ind i hans rige. Han taler så hårdt, at han ønsker, man brænder deres synagoger, tager deres bøger fra dem, forbyder deres rabbinerlære og driver dem ud af landet. I hans anden bog er polemikken næsten endnu værre, idet han kan hævde, at jøderne er vanvittige og fyldte af Djævelen.

Der er forsket meget i, hvordan det er gået til, at den unge Luthers åbne og positive ord om og til jøderne er blevet til den ældre Luthers voldsomme polemik i især i de to af skrifterne. Jeg tror, at Larsen har ret, når han siger, at den ældre Luthers skrifter om jøderne har skadet meget i den lutherske kirkes forhold til jøderne.

Konkluderende må jeg sige, at jeg forstår ikke, hvorfor Larsen har så lidt syn for Rosenius' forståelse af Israel.

Frode Thorngreen

I LM's jubilæumsskrift *På Ordets grund* skrev Frode Thorngreen følgende:

Møller og en del af hans venner forstod faren ved en for ensidig forkyndelse og begyndte at tage også andre sider af Ordet frem. Samtidig var Møller og Andersen blevet optaget af tanken om Jesu genkomst og talte og skrev begge om den. Desværre havde Rosenius ikke syn for disse ting og behandlede dem aldrig i sine skrifter, og følgelig blev det af mange opfattet som uroseniansk forkyndelse – for den sags skyld også uluthersk (Thorngreen 1968, 61).

Det er virkelig en overraskende påstand, Thorngreen her fremsætter, at Rosenius ikke havde syn for "tanken om Jesu genkomst". Tværtimod gennemsyrrer det Rosenius' mange artikler, at Jesus vil komme igen anden gang. Da skal alle de døde opstå, og Jesus holder den endelige dom, hvor alle, der tror på Jesus som deres frelser, vil indgå til den evige salighed, mens alle, der ikke tror på Jesus, vil indgå til den evige fortabelse. Gang på gang advarer Rosenius sine læsere mod at leve uden tanke på Jesu genkomst, uden at leve i kraft af Jesu fuldbragte frelsesværk. Få har som Rosenius skrevet så meget om Jesu genkomst og om at leve i troen på Jesus som sin herre og frelser.

Hvordan kan Frode Thorngreen, der oven i købet har været med til at udgive det, der blev kaldt *Rosenius Samlede Skrifter*, hævde, at Rosenius aldrig i sine skrifter har behandlet tanken om Jesu genkomst. Mon tanken bag Thorngreens påstand og kritik af Rosenius er, at Thorngreen mener, man kun kan tale om Jesu genkomst, hvis man sammenknytter genkomsttanken med læren om et tusindårsrige, som Rosenius i sin troskab mod Bibelen afviste.

Jeg har ellers bemærket, at når man i LM's historieskrivning beskriver den teologiske udvikling i 1880'erne, som førte til den sørgelige splittelse og dannelsen af ELM, så bruger man altid ireniske ord som broderstrid m.m. (Larsen 1943, Thorngreen 1968, Roswall 1985 og Pedersen 2018). Netop på den baggrund virker Larsens og Thorngreens kritik af Rosenius meget overraskende.

Konklusion

I de 26 år Rosenius redigerede bladet *Pietisten*, skrev han ca. 100 sider om Israel og jøderne. 1. Han gav information om situationen i Palæstina, ligesom han omtalte den begyndende jødiske indvandring i Palæstina og forventede i henhold til landløfterne i GT, at jøderne ville få deres fædreland tilbage. 2. Rosenius omtalte, at jøder blev omvendt til en levende tro Kristus, ligesom han opfordrede til jødemission. 3. Rosenius forventede en folkevækkelse i Israel i henhold til Paulus' ord i Rom 11,25-28. Chr. Møller videreførte Rosenius' Israelssyn, men sammenknyttede det med en lære om tusindårsriget, som skabte splid inden for rosenianismen i Danmark. Frits Larsen påstod i strid med, hvad Rosenius havde skrevet i *Pietisten*, at Rosenius ikke havde noget syn for Israel. Frode Thorngreen påstod i strid med, hvad Rosenius havde skrevet i *Pietisten*, at Rosenius ikke havde noget syn for Jesu genkomst.

Litteraturliste

- Adamsen, Georg. 2010. *Johannes' Åbenbaring*. Fredericia: Credo. Credo Kommentaren.
- Andersen, Ole. 2006. *Når Guds rige kommer. Tusindårsriget og den nye jord*. Århus: Ordet og Israel.
- Brixen, Lars og Peder Østergård Jensen. 2017. *Evangelisk Luthersk Missionsforening 125 år*. Rønne: ELM-Forlag.
- Fjellstedt, P. 1895. *Biblia. Det är All den Heliga Skrift. Med Förklaringar. Tredje Bandet. Nya Testamentet*. Stockholm: F & G. Beijers Bokförlagsaktiebolag.
- Frøkjær-Jensen, Flemming. 1993. "Johannes' Åbenbaring" i *Bibelværk for menigheden* bd.19. Johannes' Første Brev, Johannes' Andet Brev, Johannes' Tredje Brev, Judas Brev, Johannes' Åbenbaring. Fredericia: Lohses Forlag, 61-238.

- Grane, Leif. 1976. *Den danske Folkekirkes Bekendelsesskrifter*. Oversat og med indledning og noter. København: Det Danske Bibelselskab.
- Hoffmann, Poul. 1966. *Nattetanker i arken*. København: J. Frimodts Forlag.
- Kofod-Svendsen, Flemming. 2020. "Chr. Møllers teologiske udvikling og dannelsen af Evangelisk Luthersk Missionsforening". *Rosenius i Danmark*, redigeret af Lars Brixen. Rønne: ELM-forlag, 126-184.
- Korsholm, K.P. 1970. *Biografi og udvalgte artikler og foredrag*. Hillerød: Dansk Luthersk Forlag.
- Larsen, Frits et al. 1943. *Luthersk Missionsforening gennem 75 aar*. En hilsen til venner. København: Luthersk Missionsforenings Forlag.
- Larsen, Frits. 1963. *Hvorfor havde mænd som Luther, C.O. Rosenius og Vilh. Beck ikke noget syn for Israel?* København: Ordet og Israel.
- Luther, Martin. 1965. *Vorlesung über den Römerbrief 1515/1516*. München: Chr. Kaiser Verlag.
- Mindeskript for *Evangelisk-luthersk Missionsforening paa Bornholm*. 1942. Rønne: Evangelisk-luthersk Missionsforening paa Bornholm
- Moberg, Amy (Rosenius' sekretær) och Lina Sandell-Berg. 1868. *Teckning af Carl Olof Rosenii lif och verksamhet*, hans Wänner tillegnad. Stockholm: tryckt hos A.L. Norman.
- Møller, Chr. 1977 [1882]. *Når Kristus kommer En bibelsk undersøgelse*. Hillerød: Dansk Luthersk Forlag. Frode Thorngreen udsendte Møllers bog i ny udgave 1957, der kom i 2. oplag 1977. Det 2. oplag følges i denne artikel.
- Pedersen, Birger. 2018. *Bornholmerne – De satte præg på Luthersk Missions første 150 år*. Fredericia: LogosMedia.
- Pieper, F. 1984. *Tusindårsriget – hvad siger Bibelen?* Rønne: ELM-Forlag.
- Rosenius, Carl Olof. 1842-1868. *Pietisten*.
- Rosenius, Carl Olof. 1880. *Predikningar, strödda uppsatser m.m.* Stockholm: Fosterlands-Stiftelsens Förlags-Expedition.
- Roswald, Samuel. 1988. "Tusindårsriget" i *Elskede for fædrenes skyld – en bog om Guds folk Israel*, redigeret af Jan Frost. Holbæk: Ordet og Israel, 48-73.
- Roswall, Samuel. 1985. *En banebryder. En bog om Chr. Møller – Luthersk Missionsforenings første leder – og den historie han blev en del af*. Hillerød: Dansk Luthersk Forlag.
- Skarsaune, Oskar. 1992. *Endetid. Hvordan forstå Bibelens endetidsprofetier?* Oslo Credo Forlag.

- Storgaard-Andersen, Anders, Peder Mikkelsen, Paul Otto Kjøller. 1992. *Med Gud og hans venskab*. Bogen om Evangelisk luthersk Missionsforening 100 års virksomhed i Danmark. Rønne: ELM-Forlag.
- Thorngreen, Frode, red. 1968. *På Ordets grund*. Hillerød. Dansk Luthersk Forlag.
- Valen-Sendstad, Aksel. 1990. *Israel, profetien og landløftet*. Hinnerup: Ordet og Israels Forlag.
- Vigilius, Niels Ove. 1985. "Israel og "Tusindårsriget"" i *Nemalah* 4. årg (2): 63-81.